

Отримано: 18 вересня 2017 р.

Прорецензовано: 27 вересня 2017 р.

Прийнято до друку: 01 жовтня 2017 р.

e-mail: Pentiluk@ksu.ks.ua

DOI: 10.25264/2519-2558-2017-68-124-131

Пентиліук М. І. Граматично правильне мовлення як основа запобігання комунікативній девіантності / М. І. Пентиліук, О. А. Попова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во НаУОА, 2017. – Вип. 68. – С. 124–131.

УДК 81'271:371.13:81'246.2

Пентиліук Марія Іванівна,

доктор педагогічних наук, професор кафедри мовознавства, Херсонський державний університет;

Попова Олена Анатоліївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри управлінських технологій, Університет економіки та права «КРОК»

ГРАМАТИЧНО ПРАВИЛЬНЕ МОВЛЕННЯ ЯК ОСНОВА ЗАПОБІГАННЯ КОМУНІКАТИВНІЙ ДЕВІАНТНОСТІ

У пропонованій статті з'ясовано феномен граматичної правильності мовлення, її сутність, зміст й обсяг поняття, визначено роль у білінгвальному середовищі та місце в культуромовному розвитку особистості. Розглянуто лінгвістичні основи методики роботи над попередженням та подоланням помилок: взаємодію граматичної норми, граматичної системи та структури мови, визначено причини виникнення граматичних девіацій. Окреслено труднощі дотримання норм граматичного ладу української мови мовцями-білінгвами: відсутність диференціації граматичних одиниць української мови; перенесення законів граматики російської мови в українське мовлення; нехтування граматичними особливостями української мови внаслідок відсутності подібних у російській.

Ключові слова: граматично правильне мовлення, правильність й унормованість, типи граматичних норм, граматична девіація, граматична інтерференція.

Пентиліук Марія Іванівна,

доктор педагогических наук, профессор кафедры языковедения, Херсонский государственный университет;

Попова Елена Анатольевна,

*кандидат педагогических наук, доцент кафедры управленческих технологий,
Университет экономики и права «КРОК»*

ГРАММАТИЧЕСКИ ПРАВИЛЬНАЯ РЕЧЬ КАК ОСНОВАНИЕ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ДЕВІАНТНОСТІ

В предлагаемой статье раскрыто феномен грамматической правильности речи, ее сущность, содержание и объем понятия, определены роль в билингвальной среде и место в культуроречевом развитии личности. Раскрыты лингвистические основы методики работы по предупреждению грамматических ошибок, определены причины возникновения грамматических девіацій, охарактеризованы сложные случаи соблюдения грамматических норм в речи билингвов, которые предполагают дифференциацию грамматических единиц украинского языка; соблюдение грамматических особенностей украинского языка.

Ключевые слова: грамматически правильная речь, правильность и нормированность, типы грамматических норм, грамматическая девіація, грамматическая интерференция.

Maria Pentyluk,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor at the Department of Linguistics, Kherson State University;

Olena Popova,

*Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor at the Department of Technology Managements,
University of Economy and Law «KROK»*

GRAMMATICALLY CORRECT SPEECH AS THE BASIS FOR PREVENTING COMMUNICATIVE DEVIANCE

The article deals with the phenomenon of grammatical correctness of speech, its essence, content, and capacity of the concept; its role in the bilingual environment and place in the cultural development of the individual are determined.

We distinguish two types of norms. The first one is determined and reconciled by the one rule for all expressions. Others are difficult to regulate by the rule and need the list of the generally used grammatical form, instead. The first norm violation happens when the somebody uses non-existence and unpractical language forms. It shows the ignorance of language. The second norm violation causes the lack of knowledge of the person in the peculiarity of the grammatical structure of language. These are the grammatical forms that are not adopted, codified, or put into dictionaries for the particular linguistic unit.

When the person lives in the bilingual environment they pattern from the real speech of people and broadcasting. However, these speeches, as well as literature, might contain norm violations. The speaker has to know the «list» of the exceptions to the rule. The culture of speech dictionary should be used therefor. Grammatical mistakes of bilinguals in Ukrainian speech come from grammatical interference. It caused by: 1) the lack of differentiation of grammatical units in the Ukrainian language; 2) the transfer of the grammatical rules of the Russian language to Ukrainian.

The issues of the culture of speech and its correctness are essentially mattered for schools and universities. It takes a long time for a person to acquire the communicative competitiveness and then to continue the self-improving throughout life.

Key words: *grammatically correct speech, correctness and normality, types of grammatical norms, grammatical deviation, grammatical interference.*

Розвиток українськомовного освітнього простору є одним із пріоритетів державної політики України. Модернізація системи освіти на сучасному її етапі потребує посиленої уваги до рівня інтелектуальних і професійних здібностей людини, особливо в період її становлення як мовної особистості.

Про це свідчать настанови державних документів щодо проблем освіти (Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), закон «Про вищу освіту», концепції і стандарти мовної освіти в Україні тощо). Не обминають цю проблему й науковці (Ф. Бацевич, А. Коваль, Н. Бабич, Л. Мацько, О. Пономарів, Н. Голуб, О. Семенов, Т. Симоненко та ін.).

Питання культури мовлення, його правильності стосується як загальноосвітньої, так і вищої школи. Адаптивною компетентністю людина оволодіває тривалий час, аж до якісного професійного становлення, а далі самовдосконалюється й розвивається впродовж усього життя.

Особливої значущості набуває означена проблема в наш час, коли формування мовної особистості набуває різних змістових і методичних підходів.

Складником професійно-комунікативної компетентності мовця є граматична правильність, оскільки за законами граматики відповідно до умов комунікативної ситуації здійснюється спілкування, створюються тексти різних стилів, типів і жанрів.

Метою пропонованої статті є з'ясування граматичної правильності мовлення, уточнення змісту й обсягу поняття, його ролі в білінгвальному середовищі та місця в культуромовній підготовці особистості.

Проблема розвитку граматично правильного мовлення не нова для лінгводидактики, а в останні десятиліття вона набула особливого значення, знайшла своє відображення в роботах багатьох учених, що досліджують питання культури мовлення (Н. Бабич, М. Волощак, С. Головащук, С. Караванський, А. Коваль, О. Пономарів, О. Сербенська). Традиційно граматичну правильність визначають як одну з комунікативних ознак мовлення поряд із такими, як точність, чистота, багатство, логічність, виразність, змістовність, образність тощо (П. Дудик, М. Жовтобрюх, Л. Мацько, М. Пентилюк та ін.). Зауважимо, що вчені майже одноставні в розумінні правильності як істотної комунікативної ознаки мовлення. Проте важливо розмежувати терміни «правильність мовлення» й «культура мовлення»: у вузькому трактуванні культура мовлення зводиться до правильності, а в широкому – правильність є лише важливим складником мовленнєвої майстерності, а вивчення й опис фактів мовленнєвої діяльності з погляду культури мовлення можуть здійснюватися в нормативно-історичному та нормативно-стилістичному аспектах.

За першим – нормативно-історичним підходом – культуру мовлення розглядають як обов'язкову відповідність нормам мови й вона неодмінно зводиться до правильності (С. Головащук, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, А. Коваль, О. Курило, І. Огієнко, М. Пилинський, І. Русанівський, О. Сербенська, О. Синявський, С. Чак), зокрема, А. Коваль культуру мовлення визначає як рівень володіння нормами усної та писемної літературної мови [9, с. 6], що засвідчує традиційне її розуміння.

За іншим підходом (нормативно-стилістичним) культуру мовлення аналізують із погляду її доцільності, стилістичної відповідності – широке розуміння поняття (Н. Бабич, Л. Булаховський, В. Виноградов, Б. Головін, М. Ілляш, В. Костомаров, Л. Мацько та ін.). Так, В. Виноградов відзначав, що вільне творче вживання різноманітних мовних засобів спирається на глибоке знання стилів та вміння користуватися ними, а також на розуміння правил їх взаємодії, взаємопроникнення [3, с. 16]. Отже, в сучасному мовознавстві існує тенденція як до широкого, так і до вузького розуміння поняття культури мовлення, останнє зводить поняття культури мовлення до його правильності. Нам імпонує позиція прихильників широкого підходу, і пристаємо на думку В. Костомарова, що «правильність висловлювання передбачає як відповідність нормам мови, так і доцільний вибір мовних засобів для досягнення мети комунікації, а саме: функційно-стилістична доречність» [1, с. 386]. Як стверджує мовознавець, із позиції правильності можна оцінювати всі контексти різних стилів мовлення, їх стилістичну відповідність. Загалом ми погоджуємося із твердженням В. Костомарова, що сказане (написане) правильно має відповідати мовним нормам, у тому числі й стилістичним, а для уникнення змішування понять культури мовлення та правильності розрізняємо «правильність мовлення» й «культуру мовлення» як два рівні опанування літературною мовою, два способи володіння нею [1].

Першим, нижчим, рівнем опанування літературною мовою слід уважати правильність мовлення, а другим, вищим, – культуру мовлення (мовленнєву майстерність), що можлива лише за умови оволодіння літературним мовленням, його граматичною правильністю. Схематично взаємозв'язок культури мовлення та правильності мовлення, у тому числі й граматичної, можна зобразити у вигляді концентрів (Рис. 1),

де найбільшим концентром є культура мовлення, або мовленнєва майстерність, що охоплює, включає в себе інші, її складником є граматична правильність мовлення. Таке розуміння граматичної правильності мовлення дозволяє усвідомити глибинні зв'язки означених понять і сутність граматичної правильності.



Рис. 1. Взаємозв'язок культури та граматичної правильності мовлення

Зауважимо, що лінгводидактичне розуміння правильного мовлення загалом впливає з семантики слова «правильність» і не суперечить лінгвістичному трактуванню. «Правильне» визначаємо як таке, що не має відхилень від правил, норм, пропорцій; достовірне, істинне, таке, що відповідає дійсності; регулярне. Як зазначає С. Головащук, правильність мовлення – це насамперед дотримання тих літературних норм, які є «усталеним зразком, еталоном для носіїв цієї мови» [5, с. 3]. Отже, правильність мовлення, мовленнєвого висловлювання – це його істинність, відповідність певним явищам дійсності, що прийняті за взірць, яким і є мовна система та її норми.

Граматична правильність мовлення є одним із рівнів культури мовлення, першим найважливішим ступенем засвоєння літературної мови, а культуру мовлення вважаємо найвищим ступенем оволодіння літературною мовою та основою комунікативної компетентності мовця. І якщо процес розвитку культури мовлення можна розглядати як такий, що триває протягом усього життя, його основа закладається в школі, то вдосконалення, досягнення високого рівня правильності українського мовлення є одним із найважливіших завдань мовної освіти фахівця у вищому навчальному закладі.

У сучасній науці поряд із поняттям «правильність» подекуди вживаються поняття «унормованість» та «нормативність», що визначаються як найголовніша ознака мовленнєвої культури, «оскільки в ній виявляється її визначальна сутність, ознака всенародної літературної мови й мовлення окремої особи, сформоване вміння всебічно користуватися мовою в її соціально усвідомлених і усталених формах, кожна з яких має статус літературної норми» [8, с. 292]. Зауважимо, що, на протигагу багатьом ученим, П. Дудик пропонує розмежовувати поняття внормованості й правильності, адже останнє «має суто лінгвістичне підґрунтя та встановлюється на основі зв'язку мовлення із системою мови» [8, с. 292]. У нашій статті ці поняття теж потрактуємо як синоніми і тому визначаємо правильне мовлення як таке, що відповідає мовній системі, літературній мовній нормі й забезпечує всебічне використання мови. У такому розумінні правильність становить спеціальну та визначальну ознаку володіння літературною мовою, відхилення від правильності (нормативності) виводить мовця за межі літературної мови й пов'язане, насамперед, із його загальним культурним розвитком, належністю до певної соціальної групи.

Загалом, оцінюючи культуру професійного мовлення, поняття «граматично правильне» застосовується для позначення його відповідності граматичній системі мови, її будові. Одним із найскладніших системних утворень мовної організації є граматичне, відповідно граматична правильність мовлення – одна з суттєвих комунікативних характеристик педагога, основа мовленнєвої культури майбутнього вчителя гуманітарних дисциплін.

Граматично правильне мовлення передбачає глибоке усвідомлення мовцем граматичної будови мови, знання граматичних ознак слів й особливостей граматичної системи, що визначають її специфіку.

Сучасний мовець має усвідомити, що граматична будова разом зі словниковим фондом становить основу мови, її специфіку й неповторність, граматичні закони й норми виводяться з конкретних фактів, із мовної практики народу. Словниковий склад мови сам по собі ще не є мовою, він є тільки необхідним «будівельним матеріалом», саме граматики служить організаційною основою, без якої неможлива реалізація думки: за законами граматики певної мови організовується словниковий матеріал, слова набувають необхідної форми, оформлюють речення, а відтак мова стає струнким, гнучким засобом спілкування. Без оволодіння граматичною будовою мови неможливе спілкування, донесення власної думки та розуміння інших.

Розвинуте граматично правильне мовлення потребує усвідомлення, що для процесу комунікації необхідне не лише знання лексичного складу мови, а й оволодіння сукупністю закономірностей, правил, зв'язків між словами, що становить граматичну будову мови. Володіти мовою – означає володіти сукупністю правил і закономірностей граматичної сполучуваності, граматичного оформлення думки, тобто граматику мови. У лінгвістиці граматику або будову мови визначають як систему морфологічних одиниць, категорій і форм, синтаксичних одиниць і категорій, словотвірних одиниць і способів словотворення. Відповідність мовлення граматичним законам, правилам нормативних граматики, дотримання

відношень між окремими словами й реченнями, що відповідають граматичній системі мови, – ознаки граматично правильного мовлення.

Як уже зазначалося, правильність мовлення – це насамперед його відповідність мовній нормі, отже, розв’язання проблеми граматичної правильності українського мовлення пов’язується з проблемою граматичних норм української літературної мови. Потреба в розкритті лінгвістичної природи граматичної норми та її характеристик зумовлює необхідність дослідження змісту мовної норми загалом.

Дослідженню мовних норм присвячено праці багатьох українських і зарубіжних мовознавців. До вивчення цього питання зверталися дослідники в різні періоди розвитку мовознавчої науки, це мовне явище висвітлювалося в працях О. Ахманової, Н. Бабич, І. Білодіда, Б. Головіна, А. Коваль, В. Костомарова, М. Пентилюк, М. Пилинського, О. Синявського та ін.

Норму розглядають як певну стійку сукупність чи комплекс мовних засобів, що регулярно вживаються в тій чи тій сфері комунікації (А. Головін, С. Єрмоленко, М. Пилинський). Мовні норми визначають як «сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються носіями як зразок суспільного спілкування в певний період розвитку мови і суспільства» [18, с. 420]. Таке визначення засвідчує тісний взаємозв’язок і нерозривну єдність лінгвістичної природи норми та її суспільної зумовленості.

Серед робіт, присвячених дослідженню проблеми мовної норми, необхідно виділити ті, у яких норму вивчають у зв’язку з мовленням і вбачають тісний зв’язок мовних норм із правильністю мовлення. Так, С. Єрмоленко визначає норму як «сукупність мовних одиниць різних рівнів (фонетичних, лексичних, граматичних), поєднаних у висловлювання за правилами, прийнятими в суспільстві, що користується цією мовою» [7, с. 106].

На зумовленість мовних норм суспільною практикою їх використання вказують й інші мовознавці (Н. Бабич, С. Головащук, К. Горбачевич, С. Ожегов, Л. Скворцов, Р. Чайковський), у їхніх роботах закладено найважливіші елементи екстралінгвального уявлення про норму: соціальна зумовленість, історичність, варіативність, динамізм.

Найповніше основні характеристики мовної норми відображено у визначенні М. Пилинського: «Норма літературної мови – це реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний факт, що відповідає системі та нормі мови й становить... найкращий варіант, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку із співвідносних фактів загальнонародної (національної) мови в процесі спілкування» [14, с. 94].

Грамматична мовна норма як різновид мовної є зразковим, прийнятим у мовленнєвій практиці народу, регулярно відтворюваним уживанням мовних одиниць, що відповідають мовній системі й структурі. З огляду на суспільну зумовленість норми, дотримання її є обов’язковою умовою для всіх носіїв літературної мови, що забезпечує певний стандарт мовлення, необхідний для успішного здійснення комунікації.

Грамматичні норми діють як в усному, так і в писемному мовленні, вони регулюють уживання граматичних одиниць мови відповідно до граматичної будови мови. Грамматичну норму визначають системою словоформ, абстрактними граматичними значеннями, морфологічними категоріями й лексико-граматичними розрядами слів, також вона охоплює явища, пов’язані із функціонуванням слова в реченні, синтаксичними зв’язками й відношеннями речень, словосполучень і членів речення, правилами побудови простого й складного речень тощо. Грамматичні норми прийнято поділяти на морфологічні, що регулюють вибір варіантів морфологічної форми слова й варіантів її поєднання з іншими словами, та синтаксичні норми – регулюють вибір варіантів побудови простих і складних речень.

Для ґрунтовнішого розкриття поняття граматичної норми, виділення граматичної правильності необхідним є з’ясування механізму взаємодії граматичної норми, граматичної системи та структури мови. Сам факт їхнього розгляду є кроком уперед в усвідомленні мовної сутності граматичної норми.

Як відомо, мовлення – це процес вибору з мови системи мовних знаків і вживання цих знаків для вираження думки [11, с. 73]. У мовленні реалізуються потенційні можливості граматичної системи мови: використовуються мовні засоби, усвідомлені як зразки мовленнєвого спілкування в конкретній мовній спільноті в певний період часу. Грамматична система мови визначає граматичну норму, а можливості системи реалізуються в нормі.

Вивчаючи проблему взаємодії граматичної системи мови та мовлення, лінгвісти розрізняють *норму* та *узус*, ототожнюючи поняття узусу з індивідуальним мовленням, із постійним рухом мовної системи, або називаючи узусом мовну норму за межами літературної мови [16]. За будь-яких підходів, починаючи з діячів Празького лінгвістичного гуртка, науковці вважають, що слід розмежовувати мовленнєву практику, прийняту в суспільстві, – узус – й об’єктивні правила, що реалізуються в мовленнєвій діяльності – норму.

Учені завжди дотримувалися думки, що мова створюється шляхом зміни й «помирає» як така, коли вона перестає змінюватися [16], розмежування понять узусу й норми дозволяє подолати суперечності між нашим прагненням до правильності мовлення й мовленнєвою практикою, звичаєм використання окремих некодифікованих граматичних форм, тобто в нашій мовленнєвій практиці ми постійно відчуємо певну опозицію так званого «шкільного правильного мовлення» та «живого звичайного, побутового мовлення» [8], у якому міцно вкорінюються певні відхилення від кодифікованої норми, але не сприймаються мовцями як порушення норми.

Досліджуючи механізм взаємодії «системи», «норми», «узусу» та «мовлення», лінгвісти стверджують, що породження мовлення визначається не тільки системою, нормою й узусом, а й зовсім незалежною від мови ситуацією, що не завжди контролюється мовцями [16]. Практично кожне висловлювання містить лінгвістичні одиниці (слова, словосполучення, єдності), не передбачені ні системою, ні нормою, ні узусом. Якщо ці одиниці систематично з'являються в мовленні, то вони проникають в узус, звідти переміщуються в норми, що може призвести до змін у системі мови, тобто змінам в узусі, нормі та системі мови завжди передує акт мовлення. Граматична норма – це своєрідний фільтр: вона регулює практику використання мовних одиниць у конкретних актах мовлення – дозволяє реалізацію можливостей, закладених у граматичній системі, а також фільтрує зміни, накопичені в мовленневих актах (текстах) та узагальнені узусом (поширеною практикою вживання), перш ніж ці зміни потраплять у систему. На рис. 2 показано механізм взаємодії граматичної норми, системи та структури.

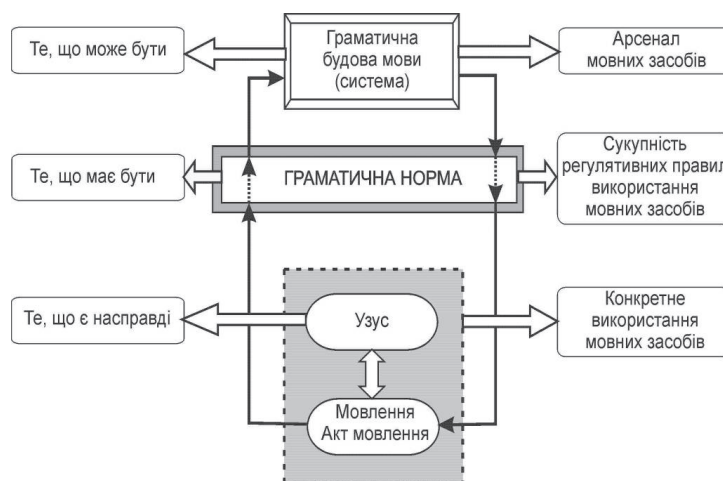


Рис. 2. Взаємодія граматичної системи та норми з узусом і мовленням

Пропонована схема дозволяє у визначенні граматичної норми спиратися на її основні характеристики: зумовленість системними відношеннями – мовною системою; фіксованість реалізованої норми – кодифікація; поширення в мовленні; загально визнаність. Виділення понять «граматична будова мови (система)», «норма» й «узус» є надзвичайно важливим для методики розвитку граматично правильного мовлення, адже це полегшує диференціацію граматичних норм на підставі зумовленості норми вимогами системи або накладеними узусом обмеженнями.

Поняття мовної системи, структури мови, узусу дозволяють визначити два типи граматичних норм – *імперативні* та *диспозитивні* [16, с. 19]: перший – ті, що визначаються граматичною системою, будовою мови, і другий – ті, що зумовлені структурою, тобто реальною практикою використання мови. Якщо граматична система містить два різновиди мовних явищ: ті, що об'єднані загальними формулами, й ті, що не можуть бути сформульовані у вигляді правил, їх творення й уживання визначається для кожного факту мови у словниковому порядку, тобто списком, то доцільно, на нашу думку, розрізнявати два типи граматичних норм. До першого типу граматичних норм відносимо моделі, що охоплюють живі, продуктивні для сучасної мови явища, які регулюються загальним для всіх явищ правилом. До другого типу граматичних норм належать такі, вживання яких відбивають об'єктивну традицію й регулюються словником, або списком: уживання низки граматичних форм є фактом словника, тобто визначається списком, а не моделлю.

Порушення правильності мовлення, невідповідність мовлення граматичним нормам у лінгвістичній науці визначають як девіації (від франц. *deviation*, лат. *deviare* – той, що збивається зі шляху), анормативи, або помилки. Ф. Бацевич уживає термін «граматична девіація» як складник мовної (мовленнєвої) девіації [2, с. 18–19]. У лінгводидактиці найбільш поширеним є поняття граматичних помилок, під якими розуміють ненормативне лінгвоутворення, що виникає в результаті невмотивованого порушення літературної норми і є наслідком неправильних мисленневих операцій.

Проблема граматичних помилок (анормативів, девіацій) у мовленні учнів та студентів давня й водночас актуальна, упродовж останньої чверті минулого століття граматичні помилки у мовленні різних категорій мовців були предметом вивчення українських і російських лінгвістів та лінгводидактів (Ф. Бацевич, Т. Ладиженська, Я. Мельничайко, М. Пентиліук, О. Текучов, С. Цейтлін). Загальна класифікація граматичних помилок є досить сталою. Традиційно до граматичних анормативів відносять порушення словотворення, формотворення й побудови словосполучень та речень. Проте спостерігаємо й певні розбіжності в підходах, іноді розглядають граматичні помилки то як мовні, то як мовленнєві. Термін «мовленнєва помилка» має значно ширше інтерпретування, ніж граматична, проте останню не можна

називати суто мовною. Ми потрактуємо поняття граматичної помилки, або аноматива як порушення граматичних норм мови в усному чи писемному мовленні.

Хоча класифікація мовних і мовленнєвих помилок досить строката, проте майже всі дослідники граматичні помилки поділяють на морфологічні й синтаксичні. Морфологічні помилки – це порушення творення граматичних форм, викривлення морфемної будови слова при словозміні, неправильне творення відмінкових форм, форм числа та дієвідмінювання. Це такі ненормативні утворення, що не відповідають формальному вираженню хоча б однієї з граматичних категорій роду, числа, відмінка, ступеня порівняння, особи, часу, способу, стану, виду. Синтаксичні помилки – це порушення норм побудови та вживання синтаксичних конструкцій. Загалом граматичні помилки або аномативи – це словоформи або граматичні конструкції, що побудовані не за законами мови й не відповідають її системі та структурі.

Виділення поняття граматичних девіацій важливе для побудови методики роботи над граматично правильним українським мовленням, адже процес розвитку ГПУМ потребує цілеспрямованої роботи над граматичними помилками в усному й писемному мовленні студентів, що передбачатиме попередження та подолання порушень граматичних норм. Методика роботи з попередження порушень граматичних імперативних і диспозитивних норм потребує урахування їхньої лінгвістичної природи (Табл. 1).

Таблиця 1

Типи граматичних норм

ХАРАКТЕРИСТИКА	ТИП НОРМИ	
	Імперативні	Диспозитивні
<i>Відповідають</i>	граматичній системі.	граматичній системі.
<i>Визначаються</i>	граматичною системою (будовою мови).	граматичною структурою (реалізаціями в мовленні).
<i>Обмеження накладені</i>	граматичною системою.	практикою вживання.
<i>Уживання регулюється</i>	моделями.	списком.
<i>Мовець орієнтується</i>	на загальне правило.	на словник.
<i>Ступінь обов'язковості</i>	високий (обов'язкова реалізація).	невисокий (не так суворо, як імперативні).
<i>Приклади</i>	<ul style="list-style-type: none"> • творення дієслів минулого часу чоловічого роду; • уживання закінчення <i>-і</i> в іменниках жіночого роду в давальному й місцевому відмінках однини; • норми утворення форми називного відмінка множини в іменниках чоловічого роду; • норми оформлення синтаксичного зв'язку узгодження в граматичному роді, числі. 	<ul style="list-style-type: none"> • уживання закінчення <i>-а (-я)</i>, <i>-у (-ю)</i> в іменниках чоловічого роду II відміни в родовому відмінку; • уживання закінчень <i>-ів</i>, <i>-ей</i> та нульового в родовому відмінку множини; • координація підмета й присудка; • норми керування.
<i>Значення порушення норми</i>	свідчить про незнання мови, виводить мовця за межі мовного середовища.	свідчить про низький рівень мовленнєвої культури.

Як видно з табл. 1, граматичні імперативні норми визначаються граматичною системою мови, відрізняють одну мовну систему від інших мов, забезпечують її окремність і своєрідність – це обов'язкові реалізації, що впливають із можливостей системи, їх порушення виводить мовця за межі мовного середовища. Такі норми обов'язкові й не мають винятків, порушення їх означає вихід за межі системи, тобто не тільки за межі того, що реально існує у мові, а й того, що може існувати. Порушення цих норм означає вживання утворень не лише неіснуючих, а й неможливих у мові, вони свідчать про незнання мови, такі відхилення від норми традиційно оцінюють як «неправильні вживання» – порушення норм дієвідмінювання, словозміни, керування, узгодження в граматичному роді, числі тощо.

Граматичні диспозитивні норми – це рекомендації, що даються з опорою на граматичну структуру, вони також обов'язкові, але відхилення від них іноді є не таким очевидним, як порушення норм першого типу: у тих випадках, коли мовець уживає форму чи конструкцію, яка допускається системою мови, але відсутня в її структурі, тобто використовує граматичну форму мовної одиниці, що теоретично не вступає в протиріччя з основними законами мови, форму, що могла б бути, але не є зразковою, поширеною, закріпленою. Диспозитивні норми мають культурно-історичний характер і регулюються практикою використання та кодифікацією – фіксуванням у словниках, нормативних граматиках. Ці норми уточнюються, видозмінюються або відмінюються на чергових етапах кодифікації.

Порушення диспозитивної граматичної норми найчастіше пов'язані з недостатньою обізнаністю мовця з особливостями граматичної структури мови, її реальним наповненням, коли утворюється граматична форма, що можлива, відповідає мовній системі, але не прийнятна, некодифікована для певної мовної одиниці, отже, порушується диспозитивна норма: *на першому поверху* (правильно *поверсі*), *Грице* (правильно *Грицю*), *Настю* (чинний правопис рекомендує *Насте*).

Необхідно зважати, що мовна система створює численні можливості, проте не всі вони реалізуються в мовленні, а залишаються й такі, що не вживаються, але теоретично можуть існувати. Так, наприклад, система передбачає, що форма родового відмінка множини для іменників чоловічого роду з основою на приголосний може утворюватися за допомогою закінчення *-iv (-iiv)* (*солдатів*), в окремих випадках нульового закінчення або *-ей* (*болгар, гостей*), система, таким чином, визначає три можливих способи творення словоформи, а структура, як реалізована система, вже визначає, які закінчення має той чи той іменник. У випадках уживання словоформ типу *«морей»*, *«солдат»*, *«товаришей»*, *«болгарів»* слід говорити про порушення диспозитивних норм – помилки свідчать про неправильне використання можливостей наданих системою, незнання особливостей граматичної будови мови. Порушення диспозитивних норм часто є результатом внутрішньомовної інтерференції, застосування аналогії там, де структура її не передбачає. А якщо мовець утворює словоформу, використовуючи інше закінчення, то порушує граматичну імперативну норму, наприклад, у живому мовленні іноді трапляються: *«товаришов»*, *«солдатов»*, *«робітників»*, *«грузинов»*, такі вживання закінчення *-ов* виходять за межі можливостей, наданих мовною системою. Подібні порушення можуть бути спричинені різними чинниками, проте, як правило, порушення імперативних норм є результатом міжмовної інтерференції.

Інтерференція як явище негативного впливу в процесі породження мовленнєвого висловлювання є предметом психолінгвістичних досліджень. У лінгвістиці питання впливу однієї мови на граматичну будову іншої досить суперечливе й не має однозначного визначення. Мовознавці А. Мейє, Е. Сепір уважали, що граматична система не піддається іншомовним впливам [6]. Інші, зокрема У. Вайнрайх, Е. Хауген, доводять, що взаємодія відбувається не тільки на лексичному, але й на граматичному рівні [3]. Так, В. Розенцвейг і Л. Уман стверджують, що «граматична інтерференція виникає за будь-якого мовного контакту» [15, с. 60]. Близький до такого розуміння граматичної інтерференції Ю. Жлуктенко, вважаючи, що при колективному білінгвізмі важко знайти такий рівень мови, що був би застрахований від іншомовних проникнень [9].

Граматичну інтерференцію можна розглядати як явище відхилення від граматичної норми, як структурні зміни мовних моделей під дією елементів іншої мови. Ми братимемо за основу визначення Ю. Жлуктенка, який під граматичною інтерференцією розумів «усі зміни в граматичних формах, моделях, відношеннях і функціях, що здійснюються в мові внаслідок контакту» [9, с. 90].

Отже, значна частина граматичних помилок, відхилення від норм в українському мовленні є результатом граматичної інтерференції. Причиною таких помилок стає:

- відсутність диференціації граматичних одиниць української мови;
- перенесення законів граматики російської мови в українське мовлення;
- нехтування граматичними особливостями української мови внаслідок відсутності подібних у російській.

Таким чином, засвоєння імперативних норм в умовах двомовного середовища вимагає від мовця знання загальних правил граматичної будови української мови, наприклад: творення дієслів минулого часу чоловічого роду за допомогою суфікса *-в* (на відміну від російського *-л*), уживання закінчення *-і* в іменниках жіночого роду в давальному і місцевому відмінках однини (на відміну від російського *-е*) тощо. Ці норми не мають відхилень, винятків, усі вживання регулюються певними моделями. Під час вивчення імперативних норм у двомовному середовищі потрібно приділяти особливу увагу засвоєнню моделей творення граматичних форм, що відрізняють українську мову від російської: вживання іменників у формі кличного відмінка, відмінювання іменників IV відміни, вживання прикметників вищого й найвищого ступенів порівняння, відмінкових форм числівників на позначення десятків, складної форми майбутнього часу дієслів тощо.

Якщо мовець, засвоюючи імперативні норми у двомовному середовищі, може певною мірою орієнтуватися на зразкове українське живе мовлення, радіомовлення, телебачення, то в роботі над диспозитивними нормами найкращим порадиником є словники й довідники, адже в живому мовленні та художній літературі (зі стилістичною метою) ці норми з різних причин можуть порушуватися. Дотримання диспозитивних норм є досить складним явищем. Мовець має знати так звані «списки», що обмежують можливості системи, визначають структуру й відбивають прийнятну практику використання мовних одиниць. Отже, для забезпечення граматичної правильності українського мовлення мовець має добре знати граматичну систему мови та її граматичну структуру, засвоїти відповідні мовній системі граматичні правила-моделі, бути обізнаним із так званими «списками» – фактами словника. Оволодіння такою сукупністю знань та формування граматичних умінь становлять значні труднощі для мовців у двомовному середовищі, зокрема коли українська мова засвоюється паралельно з російською або як друга. Щоб створити сприятливі умови для формування граматично правильного мовлення, засвоєння граматичних норм, що регулюються правилами й «списками», слід приділяти особливу увагу дидактичному матеріалу: зразкам для спостереження над мовою й мовленням, імітації, аналізу, для самостійних вправ тощо.

Пропонована схема граматичної правильності мовлення демонструє, що під ГПУМ розуміємо рівень оволодіння мовою, що виявляється в дотриманні мовцем граматичних норм української мови, які визначаються граматичною системою й регулюються структурою (списком). Засвоєння граматичних варіантів та опанування граматики-стилістичною синонімією української мови є ознакою граматично

правильного мовлення, робить мовлення багатшим, доречнішим та виразнішим і сприяє формуванню комунікативної компетентності мовця.

Аналіз наукової літератури дозволяє констатувати, що лінгвістичним підґрунтям методики розвитку граматично правильного українського мовлення є граматична система й структура мови, що визначають граматичні норми, морфологічні й синтаксичні, імперативні й диспозитивні. Розвиток граматично правильного українського мовлення забезпечується знанням граматичної системи української мови, розумінням структури мови й передбачає оволодіння граматичними нормами української мови. Мовець має добре орієнтуватися в системі морфологічних і синтаксичних норм. Важливим складником у роботі з розвитку граматично правильного мовлення має стати робота з попередження та подолання граматичних помилок у повсякденному й професійному мовленні. У методиці навчання граматично правильності мовлення слід урахувати, що помилки можуть мати різну лінгвістичну основу: норми, що визначаються особливостями граматичної системи мови й можуть бути описані загальним правилом, та норми, що регулюються граматичною структурою, практикою літературного вживання й кодифікуються у словниках. Особливу увагу в роботі над розвитком граматично правильного мовлення слід приділяти помилкам, спричиненим міжмовною інтерференцією.

Література:

1. Актуальные проблемы культуры речи : сб. ст. / [В. А. Ицкович, Г. А. Золотова, Л. К. Граудина, Б. С. Шварцкопф и др.]; под ред. В. Г. Костомарова, Л. И. Скворцова / Институт русского языка АН СССР. – М. : Наука, 1970. – 407 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної девіатології / Ф. С. Бацевич. – Львів : Львівський національний ун-т ім. Івана Франка, 2000. – 236 с.
3. Вайнрайх У. Языковые контакты : Состояние и проблемы исследования / [Ю. А. Жлуктенко (пер. с англ. и коммент.), В. Н. Ярцева (вступ. ст.)]. – К. : Вища школа, 1979. – 263 с.
4. Виноградов В. В. Из бесед о культуре речи / В. В. Виноградов // Русская речь. – 1967. – № 3. – С. 3–16.
5. Головащук С. І. Українське літературне слововживання : словник-довідник / С. І. Головащук. – К. : Вищ. шк., 1995. – 319 с.
6. Грамматическая интерференция в условиях национально-русского двуязычия / [В. В. Иванов, В. А. Иванова, Н. Г. Михайловская и др.]; отв. ред. В. В. Иванов; АН СССР, Ин-т рус. яз. – М. : Наука, 1990. – 203, [3] с.
7. Дудик П. С. Стилїстика української мови : навч. посіб. / П. С. Дудик. – К. : Академія, 2005. – 368 с.
8. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / [С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор; за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
9. Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия / Ю. А. Жлуктенко. – К. : Вища шк., 1974. – 176 с.
10. Коваль А. П. Практична стилїстика сучасної української мови / А. П. Коваль. – 3-тє вид., доп. і перероб. – К. : Вища шк., 1987. – 351 с.
11. Кухарчук І. О. Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення синтаксису у мовній освіті вчителів української мови та літератури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)» / Кухарчук Ірина Олексіївна; Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2006. – 20 с.
12. Окуневич Т. Г. Робота над корекцією помилок інтерферентного характеру у студентів-філологів / Т. Г. Окуневич // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Вип. 31. – Херсон, 2002. – С. 233–237.
13. Перспективні освітні технології : наук.-метод. посіб. / [А. М. Алексюк, І. Д. Бех, Т. Ф. Демків, І. Г. Єрмаков, І. О. Завадський]; за заг. ред. Г. С. Сазоненко. – К. : Гопак, 2000. – 560 с.
14. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський; АН УРСР ; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1976. – 288 с.
15. Радевич-Винницький Я. Мова і нація : тези про місце і роль мови в національному відродженні України / Я. Радевич-Винницький, В. Іванишин. – 5 вид., виправ., доп. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2003. – 120 с.
16. Сергеев К. К. Общая психология как точная наука / К. К. Сергеев. – Херсон : Наддніпрянська правда, 1995. – 143 с.
17. Струганець Л. В. Культура мови : словник термінів / Л. В. Струганець. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2000. – 88 с.
18. Українська мова (за професійним спрямуванням) : програма навч. курсу для нефілол. фак-тів вищих навч. закладів України / [уклад. Л. Струганець, Е. Палихата, М. Фігур]. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – 23 с.